TÉMA 06 / 06

Literární výchova

📖 Poezie, próza, literární pojmy ⏱ Doporučený čas: 45 min 🎯 Klíčové: rým, rytmus, literární figury, žánry

Teorie

CO SE ZKOUŠÍ – SPECIFIKACE CERMAT 2026/27 (OSMILETÁ GYMNÁZIA)

Pojmy **próza, poezie, drama, sloka, verš, rým, přirovnání**; žánry **bajka, báseň, hádanka, komiks, pohádka, pověst, povídka, rozpočítadlo, říkanka**; rozlišit umělecký × neumělecký text (publicistický, populárně naučný, slovník, encyklopedie). Dělení na *lyriku / epiku / drama* a figury jako *personifikace, metafora* jsou ve specifikaci až pro šestiletá gymnázia – **přesah**, v textech se ale objevují, tak je dobré je poznat.

ZÁKLADNÍ LITERÁRNÍ POJMY

Pojem	Definice	Příklad
Verš	Jeden řádek básně	„Ze všech superhrdinů"
Sloka (strofa)	Skupina veršů oddělená od ostatních	4 verše = čtyřverší (kvartrén)
Rým	Zvuková shoda na konci veršů	zdaleka – nečeká (přibližný rým)
Rytmus	Pravidelné střídání přízvučných/nepřízvučných slabik	TUM-ta-ta-TUM…
Lyrika	Básnický text vyjadřující pocity, bez děje	milostná báseň, přírodní lyrika
Epika	Text s příběhem a dějem	román, povídka, epos
Drama	Text určený k divadelnímu zpracování	hra, komedie, tragédie

SCHÉMA RÝMŮ

Typ	Schéma	Příklad veršů
Sdružený rým	a a b b	Šel lesem (a) / tichou tmou (b) / nesl košíček (a) / se švestkovou šťávou (b) ✗ → a-a: šel/cel, b-b: tmou/hou

Typ	Schéma	Příklad veršů
Střídavý rým	a b a b	Přišel ráno (a) / hvězdy jsou (b) / za horami (a) / v dálce zní (b)
Obkročný rým	a b b a	verš1 (a) / verš2 (b) / verš3 (b) / verš4 (a)
Volný verš	—	Žádný pravidelný rým ani rytmus

The Flek – schéma rýmů první sloky

Ze všech superhrdinů → a (zdaleka / nečeká – rýmují se!)
je nejdivnější **zdaleka**. → a
Nic neumí a před domem → b
ho nóbl bourák **nečeká**. → a ... (schéma a-a je přibližné; jde o rým a-b-a-b střídavý: zdaleka/nečeká + domem/?)

LITERÁRNÍ FIGURY (TROPY) (PŘESAH – PRO OSMILETÁ GYMNÁZIA SE CHCE JEN PŘIROVNÁNÍ)

Figura	Definice	Příklad
Metafora	Přenesené pojmenování na základě podobnosti	„moře bolesti", „zlaté ruce"
Přirovnání	Srovnání dvou věcí pomocí jako, jak	„bílý jako sníh"
Personifikace	Přisuzování lidských vlastností neživým věcem	„vítr zpívá", „stromy se smějí"
Hyperbola	Záměrné přehánění	„čekal věky", „sto let neviděl"
Ironie	Říkáme opak toho, co myslíme	„To je ale krásný výsledek!" (při špatném)
Epifora	Opakování stejného slova na konci veršů	viz básně s refrénem
Anafora	Opakování slov na začátku veršů	„Nelítá, neplave, neskáče…"

LITERÁRNÍ ŽÁNRY – PŘEHLED PRO ZŠ

Próza:

- Pohádka (lidová / autorská)
- Bajka (zvířata = lidé, ponaučení)
- Pověst (historická nebo místní)
- Povídka (kratší, jeden příběh)

Poezie:

- Říkanka, hádanka
- Balada (smutný příběh v básni)
- Oda (oslavná báseň)
- Epigram (krátká vtipná báseň)

- Román (dlouhý, více dějových linií)
- Detektivka, dobrodružný román

- Sonet (14 veršů, pevná forma)

Drama:

- Tragédie, komedie, činohra

Reálné úlohy z JPZ testů

JPZ 2023

Básně o Drákule (Pavel Šrut) – příbuzná slova

UKÁZKA Z BÁSNĚ

Drákula není drak,
i když je dráček tak trochu příbuzný.
Upír si říká upírák,
když chce být trochu přirozenější.

Otázka: Slova „upír" a „upírák" jsou:

A Slova příbuzná se stejným významem (synonyma).

B Slova příbuzná s různým (posunutým) významem nebo citovým zabarvením.

C Slova, která nemají nic společného.

D Antonyma – slova opačného významu.

Vysvětlení [viz řešení na str. ...]

JPZ 2025

Báseň o vílách (Jaroslav Seifert) – výběrová otázka

UKÁZKA Z BÁSNĚ

Je hezká každá, když je víla,
a každá trochu bílá.
Jen lehounce se dotkne trávy
a rozsvítí se háje.

Otázka: Která tvrzení jsou v souladu s básní?

A Básník tvrdí, že každá víla je hezká.

B Víly jsou zobrazeny jako temné a nebezpečné bytosti.

C Báseň popisuje noční les plný strašidel.

D Víly mají tmavé oblečení.

Vysvětlení [viz řešení na str. …]

JPZ 2022

Báseň „Jak se chovat v lese" (Eva Stará) – výběrová otázka

UKÁZKA Z BÁSNĚ

Hajný nemá rád, když zvíře
bez důvodu trápí příroda,
a ten, kdo v lese řve a skáče,
na svůj rámus doplatí.

Otázka 1: Které tvrzení vystihuje obsah básně?

A Hajný vítá každého, kdo přijde do lesa za zábavou.

B Hajný mimo jiné nestrpí, když v lese někdo povykuje.

C V lese je zakázáno chodit bez průvodce.

D Hajný rád povídá s návštěvníky lesa.

Vysvětlení [viz řešení na str. …]

JPZ 2024 – THE FLEK

Analýza básně – literární figury

> *Nelítá, neplave, neskáče, / což ho trápí nesmírně.*

Otázka: Jak se nazývá literární figura v úseku „Nelítá, neplave, neskáče"?

- **A** Metafora
- **B** Přirovnání
- **C** Anafora (nebo výčet se záporkou)
- **D** Hyperbola

Vysvětlení [viz řešení na str. …]

✏️ Procvičování

PROCVIČOVACÍ ÚLOHA 1 – RÝM

> *Chodí Janek po zahradě (a)*
> *a hrušky se mu líbí taky. (b)*
> *Babičce se z toho radě (a)*
> *a tatínek byl bez tláky. (b)*

Urči schéma rýmů a napiš, jaký typ rýmu básník použil.

Řešení [viz řešení na str. …]

PROCVIČOVACÍ ÚLOHA 2 – POČÍTÁNÍ SLABIK

> *Ze všech superhrdinů*

Kolik slabik má tento verš? Rozlož každé slovo na slabiky.

Řešení [viz řešení na str. …]

PROCVIČOVACÍ ÚLOHA 3 – LITERÁRNÍ FIGURA

Pojmenuj literární figuru v každém příkladu:

a) „Vítr zpívá smutnou píseň."
b) „Čekal jsem na tebe celé věky."
c) „Rychlý jako blesk."
d) „Noc, noc, černá noc."
e) „Zlaté ruce má."

Řešení [viz řešení na str. …]

PROCVIČOVACÍ ÚLOHA 4 – ŽÁNR

Přiřaď ukázku k žánru (pohádka, bajka, pověst, detektivka, balada):

A) „Liška viděla havrana se sýrem. Řekla mu: Jak hezky zpíváš! A zatímco zpíval, sýr mu vypadl z zobáku."
B) „Byl jednou jeden král, který měl tři syny. Nejmladší byl nejchytřejší, ale nikdo ho nebral vážně…"
C) „Dívka šla polní cestou, když uslyšela zvon. Zvon bil, i když nikde žádný kostel nebyl. Říkali, že to jsou duchy umrlých rytířů…"

Řešení [viz řešení na str. …]

PROCVIČOVACÍ ÚLOHA 5 – LYRIKA / EPIKA / DRAMA

Urči literární druh (lyrika, epika, drama):

a) Básník popisuje, jak se cítí za podzimního večera.
b) Detektivní román o vraždě v zámku.
c) Divadelní hra Shakespeara Hamlet.
d) Říkanka o ježkovi.
e) Kratší próza o dobrodružství dvou přátel.

Řešení [viz řešení na str. …]

PROCVIČOVACÍ ÚLOHA 6 – ANO/NE Z BÁSNĚ

Tichý déšť a vůně trávy,
skřivánek dnes nezpívá.
V šedém nebi bez záplavy
světel – lampa se svítívá.

6.1	Venku svítí slunce a je jasné počasí.	?
6.2	Skřivánek dnes nezpívá.	?
6.3	Je vidět záblesky světel na nebi.	?

Řešení [viz řešení na str. …]

PROCVIČOVACÍ ÚLOHA 7 – POHLED VYPRAVĚČE

> Šel jsem lesem a náhle jsem uslyšel podivný zvuk. Zastavil jsem se. Kolem mě bylo ticho.

Urči osobu vypravěče (1. / 3. osoba) a typ vyprávění (ich-forma / er-forma).

Řešení [viz řešení na str. …]

PROCVIČOVACÍ ÚLOHA 8 – HLAVNÍ TÉMA BÁSNĚ

> *Malý kluk se dívá ven,*
> *za oknem je bílý den.*
> *Sněhu navál celý vůz,*
> *na saně je zrovna čas.*

Jaké je hlavní téma básně?

- **A** Smutek z přicházející zimy.
- **B** Radost dítěte ze sněhu a z možnosti sáňkovat.
- **C** Nuda za špatného počasí.
- **D** Nebezpečí zimního počasí.

Řešení [viz řešení na str. …]

PROCVIČOVACÍ ÚLOHA 9 – POSTAVY V BAJCE

> Orel se posmíval šnekovi: „Jak pomalu se plazíš! Za celý den nedorazíš ani ke kameni!" Šnek mu odpověděl klidně: „Ale přece dorazím. A to stačí."

Jakou vlastnost každá zvířecí postava symbolizuje?

Řešení [viz řešení na str. …]

PROCVIČOVACÍ ÚLOHA 10 – AUTORSKÁ POHÁDKA × LIDOVÁ

Urči, co je typické pro AUTORSKOU pohádku (A) a co pro LIDOVOU (L):

a) Anonymní autor, přenášela se ústně. b) Známý autor (H. C. Andersen). c) Trojkové schéma (3 synové, 3 pokusy). d) Složitější psychologie postav. e) Šťastný konec – princezna a princ.

Řešení [viz řešení na str. …]

PROCVIČOVACÍ ÚLOHA 11 – PŘÍMÁ ŘEČ V PRÓZE

> „Přijď na mě dnes večer," požádal Honzík kamaráda. „Budeme hrát počítač."

Kdo říká první přímou řeč? Kdo říká druhou? Jsou to různé osoby, nebo stejná?

Řešení [viz řešení na str. …]

⚠️ Chytáky

⚠️ Chyták 1: Příbuzné slovo ≠ synonymum

„upír" a „upírák" jsou PŘÍBUZNÁ SLOVA (společný kořen), ale ne synonyma – mají posunutý citový výraz. Synonyma = slova různého původu s podobným věcným významem (rychlý/hbitý).

⚠️ Chyták 2: Počítání slabik – slabikotvorné r a l

„vlk" = 1 slabika (vl = slabika: v+l tvoří spolu slabiku se slabikotvorným l). „vrch" = 1 slabika (r je slabikotvorné). Pravidlo: samohláska nebo slabikotvorné r/l = jádro slabiky.

⚠️ Chyták 3: Ironie – říká opak, co myslí

Pokud postava říká „výborně!" v situaci, kde vše selhalo, jde o ironii. Nelze to brát doslova – kontext rozhoduje.

⚠️ Chyták 4: Drama ≠ dramatický příběh

Drama je literární DRUH (text psaný pro divadlo – repliky, scénické poznámky). „Dramatický příběh" je adjektivum popisující napínavost – nejde o literární druh!

⚠️ Chyták 5: Balada ≠ baladická hudba

Literární balada = básnicko-prozaický útvar se smutným koncem (postava umírá nebo trpí). V hudbě „balada" znamená pomalou píseň – to jsou různé věci!

⚠️ Chyták 6: Schéma rýmů – označuj správně

Při označování rýmového schématu: verše se stejným rýmem = stejné písmeno. Vždy začínáš od A pro první rým a přidáváš B, C... až se rým změní. Nekombinuj schémata!
a-b-a-b = střídavý, a-a-b-b = sdružený, a-b-b-a = obkročný.

 © 2025 Studijní materiály